

Felhívás a palóc magyarság esmértetésére, 1817-ben

1817-ben pályatétel hirdettetett meg a *Tudományos Gyűjtemény*ben, a korszak legjelentősebb hazai tudományos folyóiratának első évfolyamában.¹ A pályázati kiírás közzeveői *A Palótság Esmértetése különbéle tekintetben* című pályatételükre elsősorban a palótság nyelvjárási sajátosságainak leírását várták a pályázóktól. A kibontakozó nemzeti romantika jegyeit magán viselő felhívás alaptétele az volt, hogy a jelen vizsgálatából következtetni lehet a magyar múlt, azaz a palócok által megtartott régi magyarságból a honfoglalás kori állapotokra. Ennek megfelelően a nyelvi adatok mellett kérték a palócok földrajzi elhelyezkedésének, testi-lelki jellemvonásainak és szokásainak ismertetését is.

Noha a XVIII. század végétől megindult hazánkban is a néprajzi érdeklődés kibontakozása, s ennek első nagy jelentőségű tényeként 1782-ben a pozsonyi *Magyar Hirmondó*ban megjelent Révai Miklós híres fölhívása a népköltészet – a *Volkslieder* – gyűjtésére, továbbá a XIX. század első évtizedében már a palócokra, mindenekelőtt sajátos nyelvükre is felfigyeltek tudós férfiak,² mégis szokatlan, és így megokolandónak tetszhetett a témaválasztás maguknak a kiíróknak is. Ezért születhetett a lapot járató tudós és literátus közvéleményt meggyőzni kívánó szerkesztői megjegyzés: „Sokan tréfára fogják venni a dolgot s előre kinevetik ezen Jutalom tételt, de a tudatlanságon szánakodni lehet, mert ezek nem tudják, hogy a Szepesi Németeknek és az Erdélyi Szászoknak már Idiotikonjuk [tájszótáruk] vagyon; nem tudják, hogy az, amit tréfának, nevetségnek tartanak, nagy és fontos igazságokra és következtetésekre vezethet.”

Két esztendővel a pályatétel kiírása után, 1819-ben közölte a *Tudományos Gyűjtemény* a – valószínűleg – egyetlen beérkezett pályaművet, Szeder Fábrián *A Palócok* című dolgozatát.³ A szerző, teljes nevén Szeder Fábrián János ekkor 35 éves volt.

Szeder a Hont megyei Csáb községben született 1784. június 24-én,⁴ minden jel szerint adózó családból. Gimnáziumi tanulmányait Érsekújvár és Komárom iskoláiban végezte, majd 1797–98-ban Esztergomban tanult. Esztergomban jeles tudósok voltak a tanárai. A szónoklattant *Kultsár István* adta elő, költészetre pedig éppen az a Révai Miklós, nyelvtudományunk úttörője tanította, akinek híres népköltészeti felhívását már idéztük. Révai felfigyelt Szeder palóc kiejtésére, s egész életre szóló útmutatást adott neki. Szeder harmadik, összegző palóc tárgyú közleményében, 1835-ben így emlékezett vissza kedves mestere biztatására: „De egyébként sem egy hirtelen magam meggondolása és a palócokra valami futólag való visszaemlékezés szülte e kisdéd munkámat. 1797-ben ama nagy Révai volt Esztergomban 5. iskolabeli tanítóm. Ő a deák nyelv mellett a magyart is mód nélkül sürgette és velünk iskolán kívül magyarul beszélt. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a palóc szóejtést, amiért is a tudós figyelemmel tartott, s le is irt sok szavakat és kiejtést utánam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam a palóc magyarságot, mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek.”⁵

Szeder Fábrián bölcséleti tanulmányait a pozsonyi akadémián fejezte be. Rövid írkokoskodás és egyházi gazdasági hivatalnokoskodás után 1803. november 5-én Pannonhalmán belépett a Szent Benedek-rendbe. Teológiai tanulmányait Győrött és Pannonhalmán végezte, és 1808. augusztus 23-án pappá szentelték. Ebben az évben kezdte meg pályája első szakaszát, 1832-ig tartó, 24 esztendő gimnáziumi tanárkodását. Szeder a bencés rend számos dunántúli és felvidéki gimnáziumában tanított, egyre jelentősebb feladatokat kapva. 1811-ig Esztergomban a szónoklattan tanára, 1811–12-ben Győrött a költészeti osztályban tanít, majd 1812–13-ban ugyanitt már igazgató. 1813–1816 között a soproni gimnázium

¹ *Tudományos Gyűjtemény*, 1817. I. köt. 114–116. old.

² Horváth, Petrus: *Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus*. Pestini 1801. *Pápay Sámuel*: *A magyar literatura esmérete*. I. köt. 1–2. rész. Veszprém 1808.

³ *Tudományos Gyűjtemény*, 1819. VI. köt. 26–46. old.

⁴ Életrajzgyűjteményekben más adatok találhatók születésének helyére és idejére vonatkozólag. Klemm Antal a csábi anyakönyvek hiteles adataira hivatkozva 1784. június 23-át adja meg születési dátumaként (*Klemm: Szeder Fábrián nyelvtudományi és nyelvművelő működése*. Pannonhalmi Szemle. VI. (1931), I. 228.), *Szimyei József* (*Magyar írók élete és munkái*, XIII. köt. Budapest 1909. 536. old.) és az Új Magyar Irodalmi Lexikon (3. köt., Budapest 1994. 1923.) 1784. június 24-éről tud.

⁵ Szeder: *A Palócokról*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1835. II. köt. 4–5. old.

um élén áll. Egy évi Dömölkön eltöltött hitszónokság után ismét Győrbe kerül, 1817–19-ben házfőnök és a gimnázium igazgatója. 1819–1824-ben Nagyszombatban, 1824 és 1826 között Komáromban, 1826–1830-ban Esztergomban tanít, majd 1830-ban kinevezik Pannonhalmára a rend III. évi bölcsélet-hallgatóinak nevelés-, esztétika-, oklevéltan és tanmódszer tanárának. Tanári munkája mellett betöltötte a pénz-, ásvány- és régiséggyűjtemény őrének tisztét is.

Szeder Fábián az 1820-as években országosan elismert tudóssá vált. Rendszeres levelezésben állt kora legnagyobbjaival. Összekötetésben volt *Kazinczyval*, *Kisfaludy Károllyal*, *Döbrentei Gáborral*, *Szalay Lászlóval*, *Horvát Istvánnal*, *Fejér Györggyel* és másokkal.⁶ Mint szépiró is, gazdag munkásságot folytatott. Költeményeket, vígjátékokat, elbeszéléseket és meséket írt az *Aurorába*, az általa szerkesztett *Urániába*, a *Felső Magyarországi Minervába*, a *Szépliteratúrai Ajándékba*, a *Hasznos Mulatóságokba*. Tudományos értekezései, ismertetései, bírálatai az *Egyházi Tárbán*, a *Tudományos Gyűjteményben* és a *Közhasznú Ismeretek Tárában* láttak napvilágot.

Nyelvészeti munkásságának középpontjában a magyar nyelv szókincsének összegyűjtése állott. Legértékesebb szótárírói működésében nagy *magyar-latin-német szótára*, amely 1064 nagyon sűrűn teleírt ívrétű lapon körülbelül 60 ezer szót ölel föl. Nagy kéziratos munkája az 1840-es években született. De behatóan foglalkozott a magyar nyelv szerkezetével, szabályszerűségeivel is. Ez utóbbi témában különösen az 1820–1830 közötti években mélyedt el. A pannonhalmi kéziratárban található *Magyar Grammatika* című, 359 negyedréti lapból álló, de csak 181 lapon kidolgozott kézirat, amely 1826–27-ben keletkezett. Nyelvtudományi működésének felemás elismerése volt, hogy az illetékesek 1830-ban a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékére első helyen jelölték, a katedrát mégsem ő, hanem Horvát István kapta meg. Pesti egyetemi pályafutásának meghiúsulása egyben pályájának is új irányt szabott. 1832-től Pannonhalma levéltárnoka, majd 1838-tól könyvtárnokká nevezték ki.

A Magyar Tudományos Akadémia 1831. február 17-én levelező tagjává választotta, és tudjuk, hogy *Döbrentei és Toldy Ferenc* az 1830-as években rendszeresen küldött Szedernek könyveket és pályaműveket hivatalos bírálatra és műszavak kikérésére az Akadémia számára. Szeder ezek után méltán számított arra, hogy a tudós társaság rendes tagjai közé fogadja. Mivel hosszú évek és sok-sok ígéretes után sem teljesült jogos vágya, 1837. február 12-én kelt levelében levelező tagságáról is lemondott. „*Hazafias buzgóságomnak a pártolatlanság miatt így egészen kialudnia kellett*” – írja lemondó levelében.⁷

Az 53 éves tudós családostan vonult vissza rendje csendjébe, és mint gazdasági szakember szolgált tovább. 1841-től haláláig a rendi birtok jószágkormányzója volt Komáromfűlős községben. Ezekben az években látott hozzá nagy kéziratos művének, *magyar-latin-német szótárának* összeállításához. 1859. december 13-án hunyt el utolsó állomáshelyén. A Jóisten hosszú, munkában és eredményekben gazdag élettel ajándékozta meg, mégha a földi hatalmak nem is mindig méltányolták érdemeit. A XIX. században a magyar bencés írók között *Czuczor Gergely* és *Guzmics Izidor* mellett Szeder Fábián tette a legnagyobb szolgálatot a magyar nyelv ügyének.

És most, Szeder Fábián életútját és munkásságát végigkísérve, térjünk vissza írásunk kiindulópontjához, a 190 évvel ezelőtti felhívás eredményeként a *Tudományos Gyűjteményben* 1819-ben közölt pályaművéhez, *A Palócokhoz*. A dolgozat rövid, programadó bevezetés után két fejezetben tárgyalja a palóc magyarság nyelvjárásai sajátosságait és egyéb szokásait. Szeder műve első mondatában leszögezi: „*Nemzetünk bővebb ismérte vegett szükségessé volna hazánknak minden tájbéli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk és azoknak valamennyi különösségeit feljegyeznünk.*” Ő maga e nagy és nemes munkához szűkebb pátriája, a palóc magyarok megismertetésével kíván hozzájárulni. Bevezetője másik figyelemreméltó tétele, hogy csak a *köznép* szokásait fogja vizsgálni. Az „*ösi*” kultúrát hagyományozó palóc *köznép* felfedezése így a kor társadalomtudományi érdeklődésének jellemző megnyilvánulása. *Régi és népi* azonosítása, és mindkettőnek *különössége*, értékhordozó volta – ezt várja el a kor tudományossága a felfedezésre váró népi kultúrától. A palócok kultúrája ilyen volt a kortárs értelmiség szemében, ráadásul tisztázatlan eredetük izgalmas őstörténeti felfedezéseket is sejtetett.

A dolgozat első részében, *A palóc magyarságról* alcím alatt Szeder nyolc pontban foglalja össze a palóc (mindenekelőtt az általa jól ismert honti és nógrádi) nyelvjárás jellegzetességeit. Megállapításai, példái ma is érvényesek.

⁶ Levelezéséből többet kiadott *Récei Viktor* az Irodalomtörténeti Közleményekben (1899. IX. évf. 471–485. old.) és *Kőrösy László*: Szeder Fábián és levelei Guzmics Izidorhoz. Figyelő, V. 71–68. és 134–144. old.

⁷ A M. Tudós Társaság Évkönyvei. 1840. IV. köt. 40. old.

A palócok egyéb szokásairól című második részben tüzetesen leírja a palóc faházat és berendezését, a női és férfi viseletet; a játékok közül a *mancozást*, a *karikázást* és a *pilincázást* ismerteti. Szól a palócok lelki és testi tehetségéről: jó kedélyükről, vendégszeretetükről, szemérmességükről.

Dolgozatával Szeder új műfajt teremtett. Ez volt az első a magyar táji csoportokról megjelent önálló dolgozatok sorában. Hatása felfedezhető a népnyelv és a szokások további kutatásában, így pl. *Hollók Imréné* a gömői barkókról szóló, *Plánder Ferenc*nek Göcsejről írott munkájában, és az őket követő sok-sok népmeseteri, magyar népcsoportokat bemutató írásban a 19. század folyamán. *Kőváry László* 1842-ben egyenesen őrá hivatkozva sürgette a székei nyelvi sajátosságok búvárlatát: „Vagy mért ne lehetne a székelek közül is egy, ki mint Szeder Fábán a palóc ejtésre, figyelmetessé tegye a magyar világot...”⁸

A pályatétel kiírója, *Horvát István* pedig a következő szavakkal köszöntötte a szerzőt és úttörő tanulmányát: „Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a palóc magyarság esmereténél. Én tettem a palócokról 1817-ben a talán előttem nem esmeretlen kérdést, csekély de mégsem megvető [megvetendő] jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a palócság esmeretének. Képzelné sem tudod, mit fogok egyszer e tiszteletre méltó nép dicsőségére mondani. Te ebben nekem fáklyát gyújtottál. Csak arra kérlek, hogy még bővebben esmértesd földieidet. A valóban tudós férfiak becsülik munkádat, én pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom. Megérdemletted általa, hogy a nagy Révai volt egykor mestered.”⁹

Vasvári Zoltán

A családtörténet népszerűségéről, jelentőségéről és megújulásáról

Szluha Mártonnal beszélget *Pálmány Béla*

2006-ban a budapesti Heraldika Kiadó gondozásában impozáns új mű jelent meg a Felvidéki nemes családok” sorozat I. köteteként, „*Árva Trencsén Zólyom vármegye nemes családjai*” címmel. A 720 oldal terjedelmű, családfákkal, színes vármegyei és családi cimerrajzokkal díszített kötet szerzője, Szluha Márton jól ismert a családtörténetet „segédtudományként” hasznosító történészek és irodalomtudósok szakmai körében. Korábban már kiadott négy történelmi vármegye – Bács-Bodrog, Liptó, Nyitra és Vas – nemes családjairól eladig ismeretlen életadataikat, házassági kapcsolataikat, hivatali tisztségeiket feltáró monográfiákat, amelyeket nem csak a magyar, hanem a szlovák és szerb történettudomány számára is kézikönyvek lettek.

A XXI. század elején szinte hihetetlenül szélessé vált azoknak az „amatőr” genealógusoknak a köre, akik történelmi családok nevét örökölték felmenőiktől, büszkék őseikre, kutatják és ápolják emléküket, és eközben nagy érdeklődéssel forgatják a régi és új családtörténeti köteteket. Ugyanakkor maguk is megpróbálkoznak utána járnak annak, ki is volt a családi legendáriumból ismert dédnagymama vagy 1848-as honvéd széppapa. A magyar levéltárak megnyitották gyűjteményeiket a nagyközönség előtt is. Az anyakönyvi mikrofilmeket amatőr családkutatók tömege tekeri nagy türelemmel, a levéltárosoktól várva segítséget a latin és német szövegek megértéséhez.

Az elmúlt másfél évtizedben, hazánkban szinte újjászületett a tudományos igényű genealógiai kutatás. Az olvasóközönség körében szenzációt okozott az 1989. évi könyvhétre megjelent „*Összetört címerek*” kötet. „A háború óta ez az első átfogó tanulmány a magyar arisztokrácia szerepéről és sorsáról” – írták joggal a fűlészövegben. A szerzők, *Gudenus János József* genealógus két évtizedes kutatásának eredményét, több száz személy egyelőre vázlatos genealógiai adatait *Szentirmay László* újságíró riport-

⁸ Székelyhonról. 1842. 139. old.

⁹ Szeder maga közli 1835-ös tanulmányában. A Palócokról. Tudományos Gyűjtemény. 1835. II. köt. 3–41. old. Teljesítette Horvát kérését is: már 1821-ben megjelent A Palócokról eredetekre, és Pannóniába való jövetelre nézve című tanulmánya (Tudományos Gyűjtemény. 1821. XI. köt. 63–71. old.), majd A Magyar nyelvbeli Dialectusokról című munkájában foglalkozik a kérdéssel (Tudományos Gyűjtemény. 1829. V. köt. 2–23. old.).